

===== Papp István =====

/// Hiányzó szavak

Fehér Lajos rádiós és televíziós beszéde a csehszlovákiai invázióról

1968. augusztus 30-án az országos és a megyei napilapok műsorváltozásról adtak hírt. Az egységes szövegű rövid közlemény így szólt: „*Fehér Lajos, az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, a kormány elnökhelyettese ma 19 órai kezdettel a Kossuth adón és a televízióban válaszol a csehszlovákiai eseményekkel kapcsolatban hozzá érkezett kérdésekre.*”¹ A rendkívül szokatlan bejelentésről az újságolvasók általában a címlapról tájékozódhattak, vagy legalábbis a belpolitikai híreknek szentelt 3. oldalon olvashatták el mindezt. Csupán a néhány hete létező *Magyar Hírlap* tett kivételt. A kormány lapjaként indított orgánum a miniszterelnök-helyettes megszólalásáról tájékoztató felhívást különös módon csak a 8. oldal tetején, a színes hazai hírek sorában hozta. E mögött nehéz lenne tudatosságot feltételeznünk, inkább a szerkesztői rutintalanság okolható a bakiért. Feltételezésünket erősíti, hogy másnap a lehető legkiemeltebb helyen, az első és a második oldalon közölték Fehér Lajos beszédét.²

Az este hét órától sugározott beszéd természetesen felborította az előre kiadott műsortervet, igaz, csupán a televízió esetében. A három rádióadó közül a leghallgatottabb Kossuthon ebben az időpontban állandó jelleggel az *Esti krónikát* követhették a hallgatók, s így ennek keretében gond nélkül megszólalhatott Fehér.³ A tévénézők viszont műsorváltozással szembesültek: a *Világhírű tudósok a kamera előtt* és az *Esti mese* között elmaradt a *Tévészóttas* című műsor, és e helyett került képernyőre

1 = Fehér Lajos rádió- és tévé beszéde. *Esti Hírlap*, 1968. augusztus 30. 1.

2 = Fehér Lajos beszél a rádióban és a televízióban. *Magyar Hírlap*, 1968. augusztus 30. 8.; Fehér Lajos elvtárs válaszai a csehszlovákiai eseményekkel kapcsolatos kérdésekre. *Magyar Hírlap*, 1968. augusztus 30. 1–2.

3 = A Kossuth Rádió műsora. *Délmagyarország*, 1968. augusztus 30. 2. A minden bizonynyal sokakat érdeklő beszédet Kozák Gábor József népi zenekarának nótacsok-
ra vezette fel, majd a Sporthíradó követte.

Fehér Lajos.⁴ A *Tévészóttos* rádiós hagyományokat követve 1967 júliusában indult el, és havi egy alkalommal jelentkezett.⁵ Részben a *Nótaszó* című műsort egészítették ki vele, mivel itt nem a magyar nóták, hanem a hagyományos megközelítés szerinti népi kultúra kapott teret: népzenei betétek, népdalok, versek és népballadák alkoták a műsort.

A kényszerű váltást még a népi hagyományok szerelmesei sem túlságosan bánhatták. Az ország lakosságát nyilvánvalóan mélyen érintette a Csehszlovákia ellen indított katonai invázió, amelyben a Magyar Néphadsereg egységei is részt vettek. A hivatalos kommunikáción túl egyetlen vezető magyar politikus sem vállalkozott arra, hogy a széles nyilvánosság előtt megindokolja, miért is kellett ebben részt vennie Magyarországnak. Abban az illúzióban senki sem ringathatta magát, hogy a döntés valódi indokait megtudja, ám az ügyet sem lehetett elbagatellizálni, hiszen bő két évtized után ismét magyar katonák taposták egy szomszédos ország földjét.

Jelen tanulmányban több kérdésre is igyekszem választ találni. Először is, miért került sor a beszédre? Hogyan változott a televízió jelentősége a nyilvános kommunikációs térben? Hogyan viszonyult ehhez a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) vezetése? Miért éppen Fehér Lajos személyére esett a választás, aki közismerten a legrosszabb szónok volt a Politikai Bizottság (PB) tagjai közül? Mi volt a beszéd jelentősége Fehér politikai pályafutása során? Milyen diplomáciai bonyodalom támadt az elhangzottak okán? Végezetül arról is szót ejtünk, hogyan érhető tetten az (ön) cenzúra a hazai és a nemzetközi politikai viszonyok megváltozásával összefüggésben.

= = = Kádár János és a csehszlovákiai invázió

A Magyar Szocialista Munkáspárt főtitkárának a Prágai Tavaszhoz, Alexander Dubčekhez fűződő viszonya és az intervencióról szóló döntés meghozásában játszott szerepe eléggé közismert, a jelenleg kutatható források segítségével jól feltárt.⁶ Ezért nem kívánom felidézni azt a folyamatot, amelynek során Kádár a rokonszenvtől fokozatosan eljutott az óvatosság, a figyelmeztetés, az időhúzás fázisain át a katonai támadásban való részvétel elfogadásáig és támogatásáig. Bármilyen nézőpontból is vizsgáljuk a viselkedését, egyértelmű, hogy a csehszlovák reformfolyamatra adott magyar válaszokat nagyon nagy mértékben személyes véleménye határozta meg. Ez persze

4 = = A rádió és televízió műsora 1968. augusztus 26. – szeptember 1. *Népújság*, 1968. augusztus 23. 2.; Tévéműsor. *Délmagyarország*, 1968. augusztus 30. 2.

5 = = Lévai, 1980: 327.

6 = = Békés, 2008; Földes, 2015; Huszár, 1998; Huszár, 2004; Kun, 1998; Mitrovits, 2012; Mlynář, 1989; Pataky, 1996; Pauer, 1995. A legfrissebb magyar nyelvű szakirodalomból kiemelendő a *Világtörténet* című folyóirat 2018. évi 3. száma, amelyet az 1968-as csehszlovákiai eseményeknek szentelték. Szűkebb témánk, az MSZMP vezetésének állásfoglalása szempontjából fontos: Mitrovits, 2018. Alapvetően az intervenció napjáiig foglalkozik az eseményekkel, sem Fehér Lajos beszédét, sem a bevonuláshoz honi politikai kommunikálását nem elemzi.

általában igaz a korabeli magyar külpolitika egészét illetően, de ez esetben szokatlanul éles hangsúllyal jelentkezett.

Kádár 1968 első hónapjaiban határozott rokonszenvvel figyelte a csehszlovák belpolitika alakulását. Ez egybevágott a saját, az ún. kétfrontos harcra vonatkozó elképzeléseivel is. Ennek jegyében el kívánt határolódni az 1956 előtti, sztálinista irányvonaltól, amelyet Magyarországon Rákosi Mátyás és hívei képviseltek. Viszont az 1958-ban kivégzett Nagy Imre miniszterelnökhöz társított revizionizmust is elvetette. A magyar pártvezető helyzetét bonyolította, hogy 1968. január 1-jén lépett életbe az ún. új gazdasági mechanizmus, amely lazított a szovjet típusú tervgazdálkodás kötelékein. Kádárnak szüksége volt szövetségesekre a táboron belül, s kezdetben Dubčekre is így tekintett. Novotný félreállítása, majd a kulturális életben történő nyitás nem volt Kádár ellenére – egy meghatározott pontig. Nehéz megmondani, hogy mikor engedte el végleg Kádár János a csehszlovák párt első emberének kezét, de alighanem két ok játszott döntő szerepet az invázió támogatásában. A magyar párton belüli, a reformerek és ortodoxok közötti kényes egyensúlyt, illetve a szovjet vezetés bizalmát mindenáron meg akarta őrizni, fenn kívánta tartani. Kádár voltaképpen egyszerre volt reformer és ortodox politikus, s bár a magyar belpolitika ekkoriban inkább a reform irányába mozdult el, ennek lehetséges megőrzéséért túl nagy ár lett volna számára Dubček irányvonalának támogatása.

Ha Kádár János ilyen mértékben dominálta a politikai döntéshozatalt, felmerül a kérdés, hogy miért nem vállalta az ország széles nyilvánossága előtt is a katonai támadásban való részvétel indoklását, s ami jelen esetben fontosabb, miért éppen Fehérre testálta ezt a szerepet? Bár a Fehér Lajos kiválasztásáról szóló döntés pontos körülményeit egyelőre még nem lehet rekonstruálni, Kádár húzódozása a hanggal és arccal vállalt nyilvános megszólalástól a saját szempontjából nagyon is érthető volt. Az 1963 óta egyértelműen, de bizonyos értelemben már hatalomra kerülésétől kezdve épített politikusi imázs ekkor, 1968 augusztusában tűnt a legsérülékenyebbnek. Természetesen a megtorlásban játszott szerepe okán Kádár sokak szemében véres diktátor maradt, de a belpolitikában és a gazdaságpolitikában tett engedmények politikusi énei közül a reformerét erősítették. Ha milliók füle hallatára és szeme láttára magyarázza a magyar katonai részvételt, az sokkal erősebben beleégett volna a közvélemény tudatába, mint a zárt ajtók mögötti alkukról kiadott MTI-közlemények és a papirosízű párthatározatok.

A személyesség és a felelősség álcázása Kádár határozott érdeke volt, de valakinek vállalnia kellett a nép előtti megszólalás menthetetlenül kínos szerepét. Hogy milyen ügyes hatalomtechnikusnak bizonyult Kádár a nyilvános beszédre szinte teljesen alkalmatlan Fehér Lajos előtérbe tolásával, arról az is árulkodik, hogy a beszéd jelentőségének megfelelő elemzése hiányzik 1968 magyar történetírásából. Nem csupán a politikatörténeti analízisekben nem leljük nyomát, hanem még egy, a Magyar Televízió politikai híreit értékelő visszaemlékezésből is hiányzik, ami önmagában is nagyon árulkodó: „*Andalított a tévé? Azt mondhatnánk, gyönyörű színvilágú, pompás csokrot*

tárt elénk, tény, hogy valós mélységben nem foglalkozott a nagypolitika összefüggéseivel, a hazugságokat változatlan tonalitással adta tovább, a szürkét rózsaszínűre festette, soha nem jelezte, a Magyar Néphadsereg Csehszlovákiába készül...”⁷ Pedig ez nem igaz, legalábbis utólag történt kísérlet a katonai invázióban való szerepvállalás megokolására, csak éppen azzal, hogy nem Kádár, hanem az audiovizuális médiumban való szereplésre alkalmatlan Fehér végezte el e munkát, a fontosnak tűnő esemény ki-hullott az emlékezet rostáján.

== A televízió jelentőségének növekedése Magyarországon

A tömegkommunikációban bekövetkezett változások, a technikai fejlődés, az információk terjedésének egyre gyorsabbá váló üteme még az olyan zárt politikai rendszerekben is érezte nyilvánvaló hatását, mint a kádári diktatúra. A Magyar Rádió igazi nagy korszakát ebből a szempontból az 1956-os forradalom során élte, ez volt az első számú médium, amely a legtöbb ember számára a lehető leggyorsabban eljuttathatta a politikusok üzeneteit. A televíziózás ekkor még gyermekcipőben járt Magyarországon, hiszen 1954. december 16-án került sor az első, még zárt körben sugárzott próbaadásra a Posta Kísérleti Intézet budapesti, Gyáli úti épületében. Az első, széles nyilvánosság számára közvetítőkocsi segítségével sugárzott esemény a Kádár János személyes politikai pályafutásában is fontos szerepet játszó, 1957. május 1-jén a Hősök terén tartott nagygyűlés és szónoklat volt. Az első szerény lépéseket határozott technikai fejlődés követte, hiszen tíz évvel később már a színes adás megteremtésén dolgoztak.⁸

A Magyar Posta bázisán elindított televíziózás sokáig egy szervezeti egységben futott a rádióval: Magyar Rádió és Televízió néven. Az adásokat előfizetők hallgathatták és nézhették, akiknek a száma szépen gyarapodott, igaz, nem egyenlő ütemben. Az 1925-ben alapított Magyar Rádió 1959. novemberében 2 098 721 előfizetővel büszkélkedhetett, míg a kétéves múlta visszatekintő Televízió 34 395-tel.⁹ Ez a szám 1968 első félévében 2 501 255-re, illetve 1 282 667-re növekedett.¹⁰ Az egyre hagyományosabb és ekkor még mindig fontosabb rádiózás lassacskán elérte határait, hiszen valamivel több mint 16%-kal tudott gyarapodni, míg a televízió-előfizetők több mint 74%-os emelkedése egyértelművé tette, milyen irányban tolódnak el az arányok a két médium között. Ráadásul ekkor még erősen élt a csoportos televíziónézés szokása, vagyis jóval több ember követte az adásokat, mint amennyi az előfizetők abszolút száma volt.

Az előfizetők számának módosulása mellett más lényeges változások is történtek. 1960-ban kialakult az ötnapos adáshét, ebből azután csak a hétfői adásszünet maradt meg az 1980-as évek második feléig. Egyre többször jelentkezett a TV Hír-

7 = = Polgár, 1995: 136.

8 = = Koreny, 1995: 11–12, 47.

9 = = Lévai, 1980: 227.

10 = = Uo. 344.

adó, amely 1961-ben állandó időpontra (19 óra 30 perc) került,¹¹ évtizedekre meghatározva a hírekre szomjazók napirendjét. A politika igen hamar felfedezte a televízió kínálta lehetőségeket. Még csupán kísérleti adásnak nevezték a Magyar Televíziót, de 1957. december 31-én éjfélkor már sugározták az Elnöki Tanács elnökének, Dobi István államfőnek az új évet köszöntő beszédét.¹² 1959 márciusában forgattak első alkalommal tévékamerák a Parlamentben, ugyanezen év decemberében 20 perces összefoglalókat adtak közre az MSZMP VII. kongresszusáról, míg 1961 márciusában, Gagarin űrrepülése alkalmából a Szabadság téri tévészékházban nyilatkozott Kádár János. 1963 februárjában Dobi István immár kifejezetten politikai jellegű esemény – az egyébként teljesen formális választások – alkalmából mondott beszédet, amelyet egyszerre követhettek a rádió hallgatói és a tévé nézői. Az 1968-as esztendő pedig nemcsak azért jelentett újdonságot, mert megszorodtak az új gazdasági mechanizmust népszerűsítő, tárgyaló, magyarázó háttér- és propagandaműsorok, hanem azért is, mert január 1-jén Kádár János politikai ügyekről nyilatkozott két nagyon megbízható riporter, Megyeri Károly és Szepesi György mikrofonja előtt. Egy év múlva Fock Jenő miniszterelnök tűnt fel hasonló szerepben.¹³

A televízió műsorait nem csupán a megbízható szerkesztők, hanem az MSZMP Központi Bizottságának (КБ) Agitációs és Propaganda Osztálya is felügyelte.¹⁴ Ez a lankadatlan ellenőrzés fokozott mértékben érvényesült a politikai jellegű műsorok esetén. Nagyon találóan mutatott rá a televízió műsorpolitikáját elemző tanulmány szerzője, hogy a korábbi évekhez képest valóban történt változás, amely elsősorban abban érhető tetten, hogy a protokolláris szerepléseket a politikai ügyekben való megszólalások váltották fel. A folyamat inkább a politikai elit második vonalát érintette: alsó- és középszintű vállalati vezetők, miniszterhelyettesek, miniszterek, tehát nem a pártapparátus, hanem a kormányzati szféra képviselői jelentek meg stúdiókban. Ám ezek a „megszólalások jórészt előre meghatározott forgatókönyv szerint zajlottak, nélkülözték a spontaneitást, a riporter kérdésekre adott, írásban elkészített válaszok formailag merevvé, protokollárisá tették az adások nagy részét.”¹⁵ Vagyis egyértelműen a propaganda eszközének, színesítésének tekintette a pártvezetés a televíziót, pusztán a képi megjelenés, az esetlegesen élő adásban való megszólalás mégis rejtett magában némi kockázatot. Egy rosszul gesztikuláló, ízléstelenül öltözött, feszengő,

11 = Uo. 249.

12 = A televízió kísérleti műsora. *Petőfi Népe*, 1957. december 28. 4.

13 = Lévai, 1980: 220, 228, 249, 267, 333.

14 = Az Agitációs és Propaganda Osztály természetesen nem csupán a televízió, hanem a tájékoztatás egészét felügyelte. Bár Magyarország a szovjet tábor részét képezte, a magyar sajtó ellenőrzését nem végezték direkt módon Moszkvából. Alapvetően a budapesti pártközpont volt az, amely érvényesítette a különböző tömegkommunikációs intézményekben az MSZMP politikai elvárásait. Az 1956 utáni magyar sajtóról lásd Takács, 2012.

15 = Uo. 196.

netán feltűnő beszédhibával küzdő politikus szemet szűrt a nézőknek, hiába kontrollálták 100%-ban az elhangzottak tartalmát. Egyszerűen olyan, szemmel látható emberi vonások kerültek felszínre, amelyek sokkal mélyebb benyomást tehettek az átlagemberre, mint az erővel sulykolt politikai üzenetek.

= = = Fehér Lajos és a csehszlovák válság

A latin–történelem szakos tanári diplomával rendelkező Fehér Lajos több mint másfél évtizedig dolgozott újságíróként, mielőtt 1956 őszén Kádár János bizalmából az újjászervezett kommunista párt Politikai (eleinte Ideiglenes Intéző) Bizottságának tagja lett.¹⁶ A paraszti családból származó politikus jó kapcsolatokat ápolt számos, a Horthy-korszak ellenzéki pártjaihoz, így a Független Kisgazdapárthoz és a Szociáldemokrata Párthoz tartozó értelmiségivel, íróval, újságíróval. Határozottan rokonszenvezett a földkérdés és a szegényparasztság szociális problémáit felkaroló népi mozgalom eszméivel. A második világháborút követően Nagy Imre oldalán a *Szabad Föld*nél, a Magyar Kommunista Párt agrár hetilapjánál, majd rövid ideig a vezető pártlap, a *Szabad Nép* szerkesztőségében dolgozott.

Fehér 1962-től miniszterelnök-helyettesként tagja volt a kormánynak, és hamarosan mint a gazdasági reformok támogatója vált ismertté. Nyers Rezső KB-titkárral és Fock Jenő miniszterelnökkel együtt azok közé tartozott, akik meggyőzték Kádár Jánost az új gazdasági mechanizmus bevezetésének szükségességéről. A tervgazdálkodás szigorán enyhítő intézkedéscsomag 1968. január 1-jén lépett életbe, de Fehér már korábban is felkarolta a mezőgazdaságot segítő reformokat. Fontos megemlítenünk, hogy 1965-től 1974-ig a kormány Honvédelmi Bizottságának élén állt. Ez a testület döntött a fegyveres erők és rendészeti szervek fontosabb ügyeiben és határozott az ország védelmével összefüggő gazdasági kérdésekben. Feladatai közé tartozott az esetleges háborúra való felkészülés irányítása is. Fehér megkapta a KGST Hadiipari Együttműködési Állandó Bizottságának üléseiről szóló beszámolókat, felügyelte a Hadiipari Kormánybizottság működését, és részt vett a Varsói Szerződés keretében tartott hadgyakorlatok értékelésében. Ebből adódóan jó kapcsolatokat ápolt a szovjet katonai vezetés egyes tagjaival, így például 1963 januárjában ő kalauzolta a Magyarországra látogató Andrej Grecsko marsallt,¹⁷ és a második világháború alatti antifasiszta ellenállás résztvevőjeként mindig nagy respektussal beszélt a Vörös Hadseregről. Összességében Fehér egyszerre volt reformer és ortodox kommunista jegyeket hordozó politikus: miközben a mezőgazdaság, sőt általában a gazdaság terén határozottan

16 = = Fehér Lajos életútját saját korábbi munkám alapján összegeztem: Papp, 2017.

17 = = Fehér Lajos bejelentése Grecsko magyarországi látogatásáról. Az MSZMP Politikai Bizottsága ülésének jegyzőkönyve, 1963. január 22. MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 29. ő. e. A szovjet tábornok 1960-tól 1967-ig a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erőinek főparancsnoka, majd 1967-től haláláig a Szovjetunió honvédelmi minisztere volt.

támogatta az innovációt, a tervgazdaság megreformálását, a nyugati partnerekkel való együttműködést, addig biztonságpolitikai ügyekben egyetértett a szovjet vonallal.

Alapvetően az agrárium dolgai álltak Fehér Lajos érdeklődésének középpontjában, keveset foglalkozott külügyekkel, ezen terület iránt inkább az 1970-es évek első felében mutatott érdeklődést. 1968-at megelőzően két alkalommal járt Csehszlovákiában. Először 1958 decemberében, amikor Antonín Novotný, a Csehszlovák Kommunista Párt első titkára fogadta a magyar párt- és állami vezetőkől álló küldöttséget a Hradcsinban. A csapatban csupa „erős” ember kapott helyet: Münnich Ferenc miniszterelnök, a Kádár János mögött ekkor még egyértelműen második embernek számító Marosán György KB-titkár, Biszku Béla belügyminiszter, valamint Fehér Lajos.¹⁸ Hét évvel később már Fehér állt egy sokkal kisebb politikai súllyal bíró küldöttség élén, amely a Csehszlovákia német megszállás alóli felszabadulásának 20. évfordulóján tartott ünnepségekre utazott ki.¹⁹ A két utazás ékesen árulkodott a magyar–csehszlovák viszonyban beállott átmeneti elhidegülésről. Míg 1958-ban a magyar párt Kádár utáni legfontosabb vezetői szálltak repülőgépre, addig 1965-ben Fehért csupán a Magyar Nők Országos Tanácsának elnöke, a Szlovákiával határos, kicsiny Nógrád megye pártbizottságának titkára, valamint a prágai magyar nagykövet kísérte el. A küldöttségek összetétele világosan tükrözte a magyar és a csehszlovák belpolitika állapotát is: míg 1958 végén mindkét országban a revizionizmus elleni ideológiai küzdelem került előtérbe, addig hét év múlva Magyarországon elkezdődött a reform előkészítése, Antonín Novotný viszont egyre merevebben ragaszkodott a korábbi sztálinista hatalmi berendezkedéshez. A két ország vezetése rövid időre 1968 januárjában, Alexander Dubčeknek a CSKP Központi Bizottsága első titkárává választásával került újra szinkronba, aminek Kádár János kezdetben kifejezetten örült, mivel úgy vélte, fontos külső szövetségest nyerhet saját belpolitikai irányvonalának támogatásához is. De nem sokáig tartott a párhuzamos mozgás: a Prágai Tavasz kibontakozásával Csehszlovákia vált a reformgondolat zászlóvivőjévé a keleti tömbön belül, s a magyar pártvezetés néhány hónap múlva már az ellenkező oldalon foglalt állást.

Fehér Lajos először az MSZMP PB 1968. április 2-i ülésén szólalt fel csehszlovák ügyekben, és Kádár János álláspontját támogatta. Ennek lényege az volt, hogy egyszerre kell harcolni a sztálinista visszarendeződés és a revizionizmus ellen: *„Úgy tűnik, a kétfrontos harcra vonatkozó javaslatokat már elfogadták, s most már erőteljesen el is kezdik folytatni. Ehhez tudunk mi kollektív segítséget nyújtani.”*²⁰ 1968. augusztus 20-ról 21-re virradó éjjel Fehér volt az, aki a Politikai Bizottság tagjai közül ügyele-

18 = = Prágába érkezett a Magyar Népköztársaság párt- és kormányküldöttsége. *Új Szó*, 1958. december 11. 1–2.

19 = = Fehér Lajos tájékoztatója a Prágában járt párt- és kormányküldöttség útjáról. Az MSZMP Politikai Bizottsága ülésének jegyzőkönyve, 1965. május 11. MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 365. ó. e.; Hazautazott a magyar küldöttség. *Új Szó*, 1965. május 11. 2.

20 = = Fehér felszólalását idézi Huszár, 1998: 62.

tet vállalt a budapesti pártközpontban. Az akkoriban fiatal diplomataként dolgozó Szűrös Mátyás így emlékezett a történetekre: „Ő azt mondta, *fiúk, én most leheveredek, itt már úgyis az lesz, ami lesz, majd csak akkor tájékoztassatok, akkor keltetek fel. [...] Akkor már tudtuk, mire megy ki a játék, és nem kellett őt fölkelteni, mert lezajlott simán az akció. Reggel közvetlenül kapott tájékoztatást, hogy megtörtént magyar részről, páncélos egység vonult be zavartalanul.*”²¹ Másnap, augusztus 22-én az MSZMP Politikai Bizottsága Kádár János vezetésével – összhangban az intervencióban részt vevő más országokkal – operatív csoportot állított fel. Ennek tagjai Biszku Béla belügyminiszter, Komócsin Zoltán, a Központi Bizottság külügyi titkára, Pullai Árpád, a Központi Bizottság agitációs és propagandaügyekért felelős titkára, Fock Jenő miniszterelnök és Fehér Lajos, a fegyveres testületeket felügyelő miniszterelnökhelyettes voltak. Az első három politikust a pártvezetés Moszkvához híú, ortodox kommunista szárnyához szokás sorolni, míg Fockot és Fehért a reformerekhez. A csehszlovákiai beavatkozás viszont nem okozott konfliktust a magyar párt vezetői között, semmilyen érdemi vitára nem került sor.

Az intervenció utáni első napokban a csehszlovákiai eseményekről, ezen belül a magyar katonai egységek szerepéről nemhogy a hazai közvélemény, de még a Központi Bizottság tagjai is alig tudtak meg valamit. Ahogyan Kádár a testület és a Minisztertanács 1968. augusztus 23-án zárt ajtó mögött tartott, közös ülésén némileg cinikusan megjegyezte: „*a Politikai Bizottság is hírekre várt. Amíg pozitív hírek nem jöttek, nem volt sok közölnivalónk.*”²² A magyar pártvezető nyilvánvalóan tisztában volt azzal, hogy nem csupán a KB tagjait, hanem a magyar lakosságot is tájékoztatni kell előbb-utóbb, s minden bizonnyal abban bízott, hogy valamiféle politikai kibontakozás indul el. A szemben álló erők egyenlőtlensége miatt a katonai támadás sikere egy percig sem lehetett kérdéses, ám az a tény, hogy a Csehszlovák Kommunista Párt elnöksége elítélte a beavatkozást és a csapatok kivonását követelte, bonyodalmakat okozott. Miután a moszkvai politikai őrizetben megtörték Alexander Dubček és társai ellenállását, és rákényszerítették őket, hogy a szovjet–csehszlovák megállapodás keretében fogadják el a megszállás tényét, és mondjanak le az ellenállásról, Kádár János belpolitikai pozíciója is megváltozott.

Kádár János 1968. augusztus 24-e és 26-a között Moszkvában tartózkodott, oldalán Komócsin Zoltánnal és Fock Jenővel, s igen aktívan szerepelt a katonai intervencióban részt vevő öt ország vezetőinek tanácskozásán, amely párhuzamosan zajlott a csehszlovák vezetők megdolgozásával. Az alkufolyamat során a radikálisabb hangokkal szemben Kádár azzal érvelt, hogy tartsák meg a legális csehszlovák vezetést, s ellemezte egy új kormány felállítását. A hazatérő Kádár Jánost a repülőtéren Fehér Lajos és Pullai Árpád fogadta a budapesti szovjet nagykövet, Fjodor Tyitov kíséretében.²³

21 = OHA Szűrös Mátyás-interjú, 1991: 149.

22 = Az ülés jegyzőkönyvét lásd MNL OL M-KS 288. f. 4. cs. 94. ő. e.

23 = Hazaérkezett Moszkvából a magyar párt- és kormányküldöttség. *Népszabadság*, 1968. augusztus 28. 1.

Vagyis Fehér az első között értesülhetett arról, mi is történt e feszült napokban, s talán már ekkor megfordulhatott Kádár fejében a gondolat, hogy szerepet szán elvtársának a csehszlovákiai beavatkozás hivatalos magyarázatában. Nem tudjuk, hogy mikor született meg a döntés arról, hogy Fehér Lajos szóljon az ország népéhez a rádió és a televízió hullámain keresztül. Erre nem kerülhetett sor túlságosan gyorsan, azért sem, mert a szovjet fővárosból hazatérő csehszlovák vezetők közül Alexander Dubček augusztus 27-én szólt rádión hazája lakosságához és zaklatott, érzelmekkel teli beszédében megpróbálta elfogadtatni az emberekkel az átmeneti meghátrálás, visszavonulás tényét.²⁴ Ugyanezen a napon, 1968. augusztus 27-én ülésezett az MSZMP Politikai Bizottsága, sőt a Központi Bizottság is tartott egy „informatív értekezletet”, a kormány tagjainak és más meghívottaknak a részvételével.²⁵ Sok idő nem maradt a felkészülésre, mivel Fehér beszédét már augusztus 29-én rögzítették,²⁶ vagyis nem élő adásban mondta azt el. Azért is sietni kellett, hogy az augusztus 30-án megjelenő lapokban már a politikai célokat segítő módon igyekeztek beharangozni a beszédet, s ehhez előbb fel kellett venni a szöveget.

Vajon miért éppen Fehér Lajosra esett Kádár választása, illetve milyen érvek szóltak a kettős (rádiós és televíziós) megjelenés mellett? A beszédmondó személyének kiválasztásában szempont lehetett, hogy kellő súllyal bíró, fontos alakja legyen a pártvezetésnek, akiben a szovjetek is megbíznak. Még az sem volt gond, ha esetleg korábban voltak kétségei a fegyveres beavatkozás helyességét illetően. Nyers Rezső, a reformerek másik fontos vezéralakja emlékei szerint 1968 júliusában rajta kívül Aczél György, a kultúra ügyeiért felelős KB-titkár, valamint Fehér és Fock ellenezte ezt a megoldást, legalábbis az egymás közötti beszélgetéseik során.²⁷ Ha így is volt, közülük az utóbbi kettő mégis bekerült abba a szűk körbe, amely Kádárt körülvette az intervenció napjaiban. Fehér tehát nemcsak esetleges korábbi ingadozását ellensúlyozhatta, hanem az is mellette szólhatott, hogy a nehéz moszkvai tárgyalások során itthon maradt, vagyis nem első kézből, hanem a magyar párt vezetőjének közvetítésével kapta meg a szovjetek részéről az eligazítást. Azt sem zárhatjuk ki, hogy maga Fehér is remélt valamilyen politikai hasznot ettől a beszédetől, netán a maga szűkebb területe, az agrárium pozícióit erősíthette a későbbi alkuk során, a nehéz időkben bizonyítva hűségét azzal, hogy vállalta a hálátlan szerepet.

Végezetül van még egy lehetséges, elsőre paradoxnak ható, de Kádár elgondolásaihoz illeszkedő érv. A nyílt konfliktusoktól különösen 1956 után határozottan

24 = A beszéd legfontosabb részleteit közli Bencsik, 2016: 351–352.

25 = Az MSZMP PB ülésének jegyzőkönyve, 1968. augusztus 27. MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 469. ó. e.; Az MSZMP KB ülésének jegyzőkönyve, 1968. augusztus 27. MNL OL M-KS 288. f. 4. cs. 95. ó. e.

26 = A Magyar Rádió hangarchívumában az alábbi címen található a felvétel: „Fehér Lajos rádió- és tévényilatkozata; 1968. 08. 29., ideje: 20 perc”. Stettner Judit a Médiaszolgáltatás-támogató és Vagyonkezelő Alap munkatársának elektronikus levele a szerzőhöz, 2018. április 24.

27 = Huszár, 2004: 353.

ódzkodó első titkár abban volt érdekelt, hogy a lehető legkisebb zajjal, feltűnéssel, az invázióval való nyilvános azonosulás minimalizálásával tudósítsa az ország közvéleményét. S erre leginkább olyan ember tűnhetett alkalmasnak, akinek a beszédét még a hozzá közel állók is elég nehezen tudták követni. Fehér Lajos fiatal korától fogva hadilábon állt a nyilvános megszólalásokkal. Nagyon gyorsan, hadarva, a szavak végét elharapva, rosszul hangsúlyozva szónokolt, meg-megszakítva mondatait, majd a levegővétel után újra folytatta azokat. Ezt a stílust hol az érzelmek feszítő erejével, hol a Fehérben felhalmozódott stresszel, hol született beszédhibával magyarázták. Akárhogyan is volt, Fehért hallgatva – szülőföldje tájszólásán kívül – valóban feltűnő és nagyon zavaró az a mód, ahogyan beszélt.²⁸ Vagyis ha Kádár azt tűzte ki célul, hogy a lehető legkevésbé legyen maradandó és emlékezetes a csehszlovákiai bevonulást magyarázó beszéd, akkor erre a szerepre keresve sem találhatott volna Fehérnél alkalmasabb embert.

Részben összefügghet Fehér politikai karakterével, hogy milyen formában és időpontban sugározták a beszédet. A rádióban és a televízióban péntek este 7-kor lejátszott felvétel arról árulkodott, hogy valóban fontos célnak számított minél több ember elérése, de nem mindenáron. Ekkor még sokkal többen hallgattak rádiót, mint ahányan tévét néztek, különösen vidéken, a politikai élet centrumából kikerülő, nem nyilvános információk előtt jóval zártabb falvakban, kisvárosokban. Ez a világ pedig ismerős, megszokott volt Fehér számára, hiszen nagyon sokat utazott termelőszövetkezetekbe, állami gazdaságokba, mezőgazdasági iskolákba, élelmiszeripari intézményekbe. A rádió elsőbbségéről árulkodik az a tény is, hogy a beszédet 19 órakor kezdték sugározni, a Kossuth adón. Ehhez nem kellett módosítani az előzetesen kiadott műsorrenden, hanem az *Esti Krónika* keretében kapott szót Fehér. Egy 1964-es felmérés szerint ez volt a leghallgatottabb rádióműsor.²⁹ Ez részben a műsor napi hírösszefoglaló jellegével függött össze, részben pedig azzal, hogy a második leghallgatottabb műsorsávba került: 18 és 21 óra között többen ültek a rádiókészülékek előtt (12,7%), mint a reggel 6-tól 8-ig tartó időszakban (10,5%). Ennél többen csak kora délután, 12 és 14 óra között követték a Kossuth adót (16,7%).³⁰

A televízió esetén viszont másként oszlottak meg a nézők: itt este nyolc és tíz óra között 45,4%-os nézettségi arányt mértek, míg a késő délutáninak mondott 18 és 20 óra közötti sávban csak 10,5%-ot. Még ennél is népszerűbb volt a szombat és a vasárnap este, amikor stabilan 50% fölé kúszott a nézettség arányszáma.³¹ Első ránézésre azt mondhatnánk, hogy nem gondolkodott észszerűen a pártvezetés, amikor nem a legmagasabb nézettséget produkáló műsorsávba rakták Fehér beszédét.

28 == Lásd például az MSZMP 1957 nyári pártértekezletén mondott beszédét.
<http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/orsos-es-kazettas-hangszalagok-adat-bazisa/adatlap/324> (utolsó letöltés: 2018. április 25.).

29 == Lévai, 1980: 289.

30 == Bácskai–László, 1971: 9. Az adatok az 1970 első félévi állapotot tükrözték.

31 == Uo. 17, 19.

Gyaníthatóan nem is ez volt a cél: egy rosszul beszélő, szürke zakós pártpolitikus garantáltan borzolta volna a nézők idegeit, ha őt kellett volna nézniük a szombat esti krimi helyett. Éppen ezért az időpontválasztás valami olyasmiről árulkodhat, hogy egyszerre kívántak sok embert elérni, de oly módon, hogy ez a relatíve legkisebb zökkenővel járjon a megszokott életritmuson belül. Miért volt szükség egyáltalán televíziós beszédre, tehetnénk fel a logikus kérdést. A választ egy 1966-ból származó szociológiai felmérésből nyerhetjük, amely a falusi népesség televíziónézési szokásait vizsgálta. Előzetesen kilenc vizsgálati szempontot állítottak fel, amely közül az egyik így szólt: „...a csehszlovák televízió műsorainak hatóköre magyar területre is kiterjed, de feltárandó ennek mértéke, intenzitása, tartalma.”³² Éppen ezért a magyar–csehszlovák határhoz közel eső Nógrád és Komárom megyei falvak lakosait kérdezték. S az a különleges eredmény jött ki, hogy bár csak a válaszadók 2,3%-a tud csehül vagy szlovákul, mégis több mint 25%-uk rendszeresen nézi a csehszlovák tévé műsorát.³³ Bár zenei, esetleg sportműsorok esetén könnyebben átléphetők a nyelvi határok, mégis érdekes az eltérés. Nem lehetett kizárni, hogy a csehszlovák tévé olyan információkat közölt az invázióról, elsősorban önmagukért beszélő képeket, amelyek ellentétben álltak a magyar politikai vezetés szándékai-val. Ez feltétlenül a televíziós megszólalás fontossága mellett szólt.

= = = Diplomáciai affér Fehér beszéde kapcsán

Nem Fehér Lajos szólalt meg elsőként az MSZMP Politikai Bizottságának tagjai közül. Szirmai István már augusztus 27-én beszédet mondott, de ez még a régi kommunista rítus és kommunikáció szabályai szerint zajlott. Budapest XII. kerületében, a Szakasits Árpád Művelődési Házban az egyik jelentős fővárosi ipari üzem, a Magyar Optikai Művek dolgozói, valamint a kivezényelt iskolások, a helyi tanácsi és pártapparátus tagjai előtt fejtette ki véleményét a korábbi ideológiai KB-titkár.³⁴ Szirmai úgymond a munkások előtt, hozzájuk elmenve beszélt, s az eseményről tudósítottak az országos és a megyei napilapok is. Beszédének egyetlen érdekes momentuma akadt, amelynek jelentősége Fehér Lajos megszólalásakor csúcsosodott ki. Szirmai a valóságnak megfelelően elmondta, hogy a „csehszlovák vezetők egy csoportja [...] segítséget kért – beleértve a katonai támogatást is – az öt testvéri országtól.”³⁵

Az események ilyesfajta kezelése elég lett volna az 1950-as években, talán még a hatvanas évek első felében is, de 1968-ban ennél már többre volt szükség. Szirmai beszéde és az arról szóló tudósítások inkább valamiféle gyors tűzoltásként, a pártvezetés részéről érkező utólagos jelzésként foghatók fel. Ráadásul az idős pártvezető (egy évvel később hunyt el) korántsem rendelkezett akkora hatalommal, mint

32 = = Harangi–Vitár, 1967: 25.

33 = = Uo. 111, 113.

34 = = „Mošt a csehszlovák elvtársakon a sor...” Nagygyűlés a MOM-ban. *Dolgozók Lapja*, 1968. augusztus 28. 1–2.

35 = = Szirmai, 1969: 264–265.

1957–1958 táján, legalább hat-hét nagyobb befolyással bíró PB-tag forgott a politika porondján. Így nem véletlen, hogy 1968. augusztus 30-án az *Esti Hírlap*, a *Magyar Nemzet* és a *Népszabadság* olvasói csakúgy, mint a Csongrád megyében megjelenő *Délmagyarországot*, a Komárom megyében kiadott *Dolgozók Lapját* vagy a Baranyában olvasható *Dunántúli Naplót* kezükbe vevők egyaránt találkozhattak a Fehér Lajos esti televíziós beszédét beharangozó rövid közleménnyel.

Eleinte úgy látszott, minden rendben van, ám ekkor váratlan diplomáciai esemény történt. Ladislav Vince, a budapesti csehszlovák nagykövetség tanácsosa felhívta Randé Jenőt, a magyar Külügyminisztérium sajtóosztályának vezetőjét, majd 16 órakor személyesen is találkoztak.³⁶ Ugyanis a Magyar Távirati Iroda (MTI) előzetesen kiadta Fehér Lajos beszédét, amelyben a következő kitétel szerepelt: „*az utóbbi hetekben Csehszlovákiában bekövetkezett események láttán a szocializmushoz hű, becsületes vezető személyiségek egy csoportjának hívására vonultak be csapataink.*”³⁷ Vince tanácsos felháborodását fejezte ki, és nyilvános sajtókonferenciát helyezett kilátásba, hogy tiltakozzanak Fehér kijelentése ellen. Hivatkozott arra, hogy Szirmai István hasonló tartalmú mondatai ellen Jozef Púčik nagykövet már felemelte a szavát Komócsin Zoltánnál, az MSZMP KB külügyekért felelős titkáránál.

Érdemes végiggondolni, hogy miért is váltotta ki a hivatalos csehszlovák hatóságok tiltakozását ez a megfogalmazás. Hiszen Vasil Bilak és vezetőtársai valóban küldtek meghívót Brezsnyev részére, s a moszkvai tárgyalásokon Gustáv Husák is úgy viselkedett, mint aki a jövőben a szovjetek egyik szövetségese lehet a helyzet konszolidálódását követően. Vagyis a magyar politikusok, anélkül hogy néven nevezték volna őket, éppen azokat hozták lehetetlen helyzetbe, akikkel elvileg együtt akartak működni. Ám a cseh és a szlovák társadalomban olyan mély, mindent elsöprő erejű volt a bevonulás elleni tiltakozás, hogy nyilvánosan senki sem merte vállalni – legalábbis ezekben a napokban – a megszállókkal való azonosulást. Nem tudni, hogy a csehszlovák diplomaták kinek az utasítására cselekedtek, lehet, hogy egyszerűen elemi hazafias és emberi felháborodásról volt szó, túl az esetleges diplomáciai törekvéseken. Erre utal, hogy amikor Randé Jenő osztályvezető kiutasítással fenyegette azt a diplomatát, aki sajtókonferenciát készült tartani, Vince tanácsos így felelt: „*Akkor legalább találkozni fogok a kislányommal.*” Randé megkérdezte Fehért is az ügyben, aki közölte vele, hogy a szövegben nincs változás. A sajtókonferenciát végül nem tartották meg, és Fehér beszédét valóban a fenti szöveggel hozták a korabeli lapok. Ezzel az eljárással nyilván a felelősség, bűnrészesség kisebbítése is volt a magyar vezetés

36 = = Az eseményekről csupán Randé beszámolóját ismerjük, a csehszlovák álláspon-
tot egyelőre még nem. Az elbeszélés során az alábbi forrásra támaszkodunk:
Randé Jenő jelentése Katona István, az MSZMP KB Agitációs és Propaganda
Osztály helyettes vezetőjének, 1968. augusztus 31. MNL OL XIX-J-1-j 27. doboz
003135/11-1968.

37 = = Fehér Lajos elvtárs válaszai a csehszlovákiai eseményekkel kapcsolatos kér-
désekre. *Népszabadság*, 1968. augusztus 31. 3.

célja, ekkor még nem állt érdekükben, hogy a bizonyos behívó levélre vagy legalább is a belülről jövő kezdeményezésre ne utaljanak.

= = = A beszéd

Fehér Lajos beszédének³⁸ formájából és tartalmából világosan kirajzolódik, hogy egyértelműen a magyar közvéleménynek üzent, s addig merészkedett a külpolitika játszóterére, amennyire szükséges volt. Idegenül mozgott ebben a szerepben, nem igazán értette a televíziós szereplés sajátosságait. Jellemző módon három alkalommal is a kedves/tisztelt hallgatóim megszólítást alkalmazta, vagyis a fejében a rádió előtt ülők jelentek meg, mint befogadó közeg. A beszédet formálisan a hozzá érkezett kérdésekkel indokolta, amit a kicsit is tájékozottak aligha hittek el, hiszen Fehér korábban szinte kizárólag agrárügyekben szerepelt a nyilvánosság előtt, így teljesen indokolatlanak tűnt, hogy éppen őt keresték volna meg e súlyos külpolitikai krízis okán. A beszéd során négy, általa megfogalmazott kérdésre igyekezett valamilyen választ adni: 1. Szükség volt-e az öt szocialista ország csapatainak bevonulására a testvéri Csehszlovákiába? 2. Mit értenek a helyzet politikai rendezésén? 3. Mit jelent a nemzeti egység jelszava? 4. Miért változott meg az MSZMP álláspontja június óta?

A bevonulás szükségességét Fehér a jobbratolódás megakadályozásával, az ellenforradalmi erők, az imperializmus elleni fellépéssel indokolta. Ez persze nem volt több a bevett propagandaszólamoknál, amelyek számos alkalommal elhangzottak. Azt viszont a legelvakultabb kommunisták sem hitték, hogy a *„szövetséges csapatok [...] nem kívánnak beleszólni abba sem, hogy csehszlovák barátaink hogyan rendezik el belső dolgainkat.”* Ez annyira hiteltelen kijelentés volt – pusztán a formális logika szabályai szerint is –, hogy nem igazán érthető, miért került bele a szövegbe. Ráadásul Fehér újból meg is ismételte: *„nem akarjuk fegyverrel befolyásolni a csehszlovákiai belső folyamat alakulását.”* Ez az adott helyzetben nem jelentett többet, hogy nem kívánnak egy bábkormányral bevezetett katonai diktatúrát, hanem a meglévő vezetést szeretnék rászorítani az agresszorok által megfelelőnek tartott politika követésére.

Ezután Fehér rátért a csehszlovák belpolitika eseményeinek értelmezésére, s ezt teljes mértékben a kádári logika alapján tette. Ezek szerint helyes volt a régi, hibás, szektás vezetés elleni harc, a szocialista törvényesség betartása és a nemzeti sajátosságok figyelembevétele, de mindez csak akkor működik jól, *„ha a párt egységes és a demokratikus centralizmus alapján áll, azt érvényesíti, ha nemcsak balra, hanem jobbra is út.”* Más szavakkal: a kádári hatalmi konstrukció az egyetlen helyes és logikus út, az ettől való eltérés a párt egységének megbomlását, eszmei zűrzavart, parttalan demokráciát és végső soron a reakciós erők megerősödését hozza magával. S itt következett a beszéd egyik kulcsmondata, amelyből a magyar rádióhallgatók és televíziónézők is érthettek: *„Csehszlovákiában a jobboldalnak, a reakciónak sikerült sokkal nagyobb legális alapot teremtenie, mint nálunk 1956 nyárutóján és kora őszén.”* Vagyis egy

38 = = A beszéd szövegét lásd Fehér, 1969; 1970.

kitörő ellenforradalmat akadályoztunk meg, mondta ezzel Fehér Lajos, más nézőpontból pedig a csehszlovákoknak ugyanaz lett a vesztük, mint nekünk, magyaroknak, vonhatta le a következtetést az átlag magyar tévénéző.

Ezek után Fehér megpróbált szembenézni azzal a nem csekély kihívással, amit az jelentett a propagandával foglalkozó szervek számára, hogy a csehek és szlovákok csaknem egy emberként utasították el a megszállást, szinte nemzeti egység alakult ki ebben a kérdésben. Mindez azonban csak arra volt jó, hogy megint a magyarokat figyelmeztesse: *„Talmi dolog az ilyen nemzeti egység! Hasonló ahhoz, amit minálunk is tapasztaltunk 1956-ban, amikor a pesti utcán ellenforradalmár tüntetők azt kiáltották: »Tízmillió magyar szíve együtt dobog!« De ebben a tízmillióban benne volt az össze reakciós és minden más hasonszőrű elem: ez a nemzeti egység valójában az ellenforradalom »nemzeti egysége« volt, amely hanyatlást, teljes széjjelesést, katasztrófát eredményezett.*” Fehér megpróbált reálpolitikusnak látszani, és rájátszani arra az érzésre, hogy lám, míg a szomszédban kalandor vállalkozásba fogtak, addig nálunk minden rendben van.

Fehér beszédének talán legérdekesebb része az, amikor a sajtó szerepével foglalkozott. Ez egyben választ adhat arra a kérdésre is, miért tartotta fontosnak az MSZMP vezetése, hogy az egyik PB-tag a rádión és televízión keresztül egyszerre szóljon a magyar néphez. *„Felvetik az emberek, hogy a magyar sajtó nem elég gyorsan tájékoztatott az eseményekről – kezdte Fehér. – Érkezett hozzám olyan panasz is, hogy a Magyar Rádió és Televízió nem adott elég információt. Ennek elsősorban technikai okai voltak: megszakadt Prágával a telefonösszeköttetés. Felelőtlen híreszteléseket pedig nem tehetünk közzé. Emiatt ezekben a napokban nagyon sok ember hallgatta a nyugati, elleneséges rádiókat.*” Vagyis a prágai tavasz eltiprása nagyon hamar kommunikációs versengéssé vált, s ebben veszélyt látott a magyar pártvezetés. Árgus szemmel figyelte a korabeli magyar állambiztonság is a Szabad Európa Rádió, a BBC, az RTL hallgatóit, s rájöttek arra, hogy az egyre fontosabbá váló elektronikus médiumok világában az események elhallgatása a közvélemény befolyásolásában behozhatatlan hátrányt jelent. A nyugati rádióadók figyelésére 1951-ben külön alosztályt állítottak fel az Államvédelmi Hatóságon belül. Az ÁVH a következő években a csehszlovák, a lengyel és a bolgár szervekkel kötött kétoldalú megállapodásokat a nyugati rádióadók megfigyelése révén szerzett információk cseréjéről. 1955-ben pedig varsói központtal a szocialista országok közös rádióelhárítási szervet hoztak létre.³⁹ Az 1956-os forradalom során a magyar rádióelhárítás szervezete átmenetileg szétesett, ám hamar újjászervezték, és az 1980-as évek végéig a Szabad Európa Rádió, az Amerika Hangja és a BBC magyarországi hallgatóit folyamatosan figyelték.⁴⁰

Természetesen a valóságot nem lehetett letagadni, a katonai támadást, egy kis ország önrendelkezési jogának eltiprását semmilyen bűvészkedéssel nem lehetett meg

39 == Borvendég, 2013: 341–342.

40 == A rádióhallgatók megfigyelésének fontosságáról árulkodik, hogy több állambiztonsági oktatókönyv is foglalkozott ezzel a jelenséggel. ÁBTL 4.1. A-2003/1–4.; ÁBTL 4.1. A-2127/25.; ÁBTL 4.1. A-3511.

nem történte tenni. Ezért Fehérnek egyetlen, roppant korlátozott eszköze maradt: egészen útszéli hangon szidalmazni a nyugati sajtótermékeket. Ennek érzékeltetésére álljon itt az egész beszéd talán legharsányabb, legvonalasabb részlete: *„Persze a hazug nyugati propaganda célja nemcsak az, hogy megpróbálja szembeállítani egymással a szocialista országokat, igyekezzék lazítani, sőt megbontani azok egységét. Arra is szolgál, hogy leplezze az imperializmus testén az olyan bűzlő, üszkös sebeket, mint az amerikaiak által hadüzenet nélkül elkezdett, több éve dúló vietnami háború, az izraeli agresszió, a puccsok, felkelések szítása a világ legkülönbözőbb részein a haladó vagy a haladás útjára lépni akaró nemzetekkel szemben.”*

A beszéd utolsó részében azzal a lapos fordulattal indokolta az MSZMP álláspontjának megváltozását, vagyis azt, hogy miért váltak ellenzőkből az invázió támogatóivá, hogy ők ugyanazt mondják, csak a csehszlovák belső helyzet romlott. Ezért nincs más teendő, mint a csehszlovák vezetésnek, mármint a Moszkvából hazatért Dubčeknek és társainak, „kétfrontos” harcot vívni. Ez azt jelentette, hogy a Kádár János vezette MSZMP támogatja csehszlovák elvtársait, ha éppen olyan módon politizálnak, ahogyan ők. Természetesen 1968 augusztusa után már nem lehetett többé úgy politizálni, mint korábban, nem csupán a csehszlovák reformok kaptak halálos sebet, hanem ekkor kezdődött a kádári centrumpolitika lassú erodálódása is. S mit üzent Fehér Lajos vagy inkább rajta keresztül Kádár János a magyar népnek? *„Nekünk, magyaroknak pedig folytatnunk kell mindennapi, normális építőmunkánkat.”* Ezt persze éppúgy lehetett a félelem kikényszerítette visszahúzódként, mint ahogy józan felismerésként vagy éppen gyáva megalkuvásként értelmezni.

A rádió és a televízió előtt ülők még két évtizeden át nem mondhattak nyilvánosan véleményt a csehszlovákiai bevonulásról. A nem nyilvános politikai térben azonban a magyar közvélemény hallatta a hangját. Bár az erre vonatkozó kutatások még kezdeti stádiumban járnak, mégis érdemes két esetet kiemelni. 1968 augusztusának utolsó napjaiban Budapest kiemelt közterein munkás fiatalok röpcédulákat szórtak szét, amelyekben tiltakoztak a szovjet megszállás, illetve az intervencióban való magyar részvétel ellen. A nagy erővel folyó nyomozás felderítette a röplapozók kilétét, és 1969 tavaszán több hónapos börtönbüntetésre ítélték őket.⁴¹ 1969. január 20-án pedig a Magyar Nemzeti Múzeum kertjében egy 17 éves szakmunkástanuló, Bauer Sándor felgyújtotta magát, közben Jan Palach nevét kiabálta. Önégetésével a magyarországi és csehszlovákiai szovjet megszállás ellen tiltakozott. A súlyosan sérült fiatalember három nappal később hunyt el a kórházban.⁴² Ezen bátor, ám elszigetelt egyéni akcióktól eltekintve, jelen tudásunk szerint a magyar társadalom dermedt csöndben, hallgatással vette tudomásul a Csehszlovákia elleni inváziót és az abban való magyar részvételt.

41 = Farkas, 2018.

42 = Az esettel kapcsolatos politikai rendőrségi vizsgálat anyagát lásd ÁBTL 3.1.9. V-157854/1.

= = = A beszéd utóélete

Az 1968. augusztus 31-én megjelent magyar napilapok kiemelt helyen, általában teljes terjedelmében közölték Fehér Lajos beszédét a hivatalos magyar hírügynökségi jelentésre támaszkodva. A beszéd szövegének értékelésére, kommentálására egy kivétellel nem került sor. Érdekes módon éppen a korszak relatíve legkevésbé vonalas, a hivatalos álláspontot aránylag a legnagyobb távolsággal követő napilapjában, a *Magyar Nemzet*ben utaltak az elhangzottakra. Az újság a Hazafias Népfront, vagyis az MSZMP-n kívül álló, de a hivatalos politikát támogató, ekkoriban valóságos tartalom és tevékenység nélküli szatellitszervezet lapja volt. A szeptember 1-jei számban látott napvilágot egy szerző nélküli publicisztikai írás, amelyben a következő állt: „*A mi eredményeink igazolják – mint Fehér Lajos mondotta – hogy a népre, a kommunistákra, a testvéri szocialista országok segítségére támaszkodva ez a harc, a következetesen megüvöltött kétfrontos harc a szocializmus, a béke erőinek győzelméhez vezet.*”⁴³ Ezen túl Fehér beszédéről nem találtam említést, így a célközönségben, vagyis a rádióhallgatók és tévénézők körében kiváltott hatását sem ismerjük. Remélhetően az állambiztonság ügynökei által adott jelentések többezer elárulnak erről, de ezen források feltárása még további kutatást igényel.

A magyar külpolitikai szervek számára viszont gyakorlatilag Fehér Lajos beszéde volt az, amely egyedülként testesítette meg és összegezte a párt és a kormányzat álláspontját. A szöveget a *Magyar Külpolitikai Évkönyv*be is beválogatták.⁴⁴ Ez a válogatás megegyezett a *Népszabadság*ban az MTI tudósítása alapján közölt variációval, vagyis szerepelt benne a behívásra történt utalás, amelyet a csehszlovák diplomaták kifogásoltak. Sőt a napilapokban dőlt betűvel szedték ezt a részt, így nyomatékossá az ebben foglaltakat. A *Külpolitikai Évkönyv* jelentőségét növelte, hogy első ízben éppen 1969-ben adták ki, ami valamiképpen a külpolitikai nyitást jelezte, az információkhoz való jobb hozzájutást segítette elő. A válogatás révén a legfontosabb, politikai szempontból is irányadónak tartott szövegek kerültek bele, tehát joggal feltelezhetjük, hogy Fehér Lajos beszéde ekkor még teljes mértékben iránymutatónak számított. Bár Fehért a kortársak többsége agrárpolitikusnak könyvelte el, ő nem feltétlenül így tekintett magára, inkább valamiféle népfrontos szereplőként, aki időnként a szocializmus általa stratégiainak tartott ügyeiben is véleményt formált. A szöveg nyilvánosságra kerüléséhez képest a helyzet viszonylag gyorsan változott, hiszen Fehér 1970-ben megjelent beszédgyűjteményéből már kimaradt az alábbi kitétel: „*a szocializmushoz hű, becsületes vezető személyiségek egy csoportjának hívására.*” Csak önmagában a helyzettel indokolta a bevonulást. Ezzel a megoldással elkenődött, elhomályosult a prágai tavasz elfojtásának ezen nagyon is fontos fejezete. Nem tudni, hogy cenzúráról vagy öncenzúráról volt-e szó, esetleg csehszlovák részről érkezett kérés teljesítéséről, vagy helyesebb inkább hatalmi érdekből történő hamisításról beszélni.

43 = = Konszolidáció és nemzeti egység. *Magyar Nemzet*, 1968. szeptember 1. 3.

44 = = Fehér, 1969.

Inkább arra hajlunk, hogy Fehér Lajos maga is tisztában lehetett azzal, amit Kádár János nagyon fontosnak tartott: minél inkább tompítsuk a konfliktusok élet, ne beszéljünk róluk, a kényes pontok merüljenek a feledés homályába.

Úgy vélem, hogy Fehér Lajos beszédének története sokat elárul arról, hogy milyen fontossága volt a prágai tavasznak és az azt eltipró invázióknak a magyar belpolitika szempontjából is. A pártvezetésnek új kommunikációs technikát kellett választania, hogy a régi tartalmat közvetítse. Ez kifinomult hatalmi játékot kívánt, amelyet a jó sakkozó hírében álló Kádár János a saját nézőpontjából okosan művelt. Ennek a partinak volt fontos figurája, ha nem is vezérként, de bizonyos irányokban mozdítható, más esetekben magától is lépő futóként Fehér Lajos.

=== Levéltári források ===

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.1.9. Vizsgálati dossziék

V-157854/1. Verebélyi János és társa

4.1. Az állambiztonsági munkához szükséges segéd- és oktatókönyvek

A-2003/1–4. Rádiófigyelő Szolgálat jelentései

A-2127/25. Szabad Európa Bizottság és Szabad Európa Rádió

A-3511. Jelentés a Szabad Európa Rádió felméről, elemző tevékenységéről

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

M-KS 288. f. 4. cs. A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága üléseinek jegyzőkönyvei

M-KS 288. f. 5. cs. A Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottsága üléseinek jegyzőkönyvei

XIX-J-I-j Külügyminisztérium, TÜK iratok

Veritas Intézet Oral History Archívum (OHA)

Szűrös Mátyás-interjú, 1991. Készítette Tóth Pál Péter. 426. sz.

=== Nyomtatásban megjelent források ===

Bácskai–László, 1971

Bácskai Erika – László György: *A rádió és televízió műsorainak fogadtatásáról.*

Magyar Rádió és Televízió Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest.

Bencsik, 2016

Bencsik Péter: *Csehszlovákia története dokumentumokban*. Napvilág, Budapest.

Fehér, 1969

Fehér Lajosnak, az MSZMP Politikai Bizottsága tagjának, a Minisztertanács elnök-helyettesének válasza a csehszlovák eseményekkel kapcsolatos kérdésekre.

In: *Magyar Külpolitikai Évkönyv 1968*. Kossuth, Budapest. 265–269.

Fehér, 1970

Fehér Lajos: Rádió- és televíziónyilatkozat a csehszlovákiai kérdésről. In: uő: *Agrár- és szövetkezeti politikánk 1965–1969*. Kossuth, Budapest. 210–216.

Harangi–Vitár, 1967

Harangi László – Vitár Zoltán: *Televízió falun*. Népművelési Propaganda Iroda, Budapest.

Mlynář, 1989

Mlynář, Zdeněk: *A prágai tavasz... és ősz*. Vita Kiadó, Budapest.

Polgár, 1995

Polgár András: Az andalító tévé... In: Heckenast Gábor – Koreny János – Polgár András: *A Magyar Televízió története kezdetektől – napjainkig*. Ajtósi Dürer Könyvkiadó, Budapest. 130–140.

Szirmai, 1969

Szirmai Istvánnak, az MSZMP Politikai Bizottsága tagjának beszéde a MOM nagygyűlésén. In: *Magyar Külpolitikai Évkönyv 1968*. Kossuth, Budapest. 262–264.

=== Hivatkozott irodalom ===

Békés, 2008

Békés Csaba: Kádár János és a prágai tavasz *Beszélő*, 7. sz. 97–115.

Borvendég, 2013

Borvendég Zsuzsanna: A BM II/16. (Rádióelhárító) Osztály. In: *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962*. Szerkesztette: Cseh Gergő Bendegúz – Okváth Imre. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan, Budapest. 337–347.

Farkas, 2018

Farkas Gyöngyi: „Nem tetszik nekünk ez a rendszer. Tenni kéne valamit.”

Röpcédulázó fiatalok 1968 nyarán. *Betekintő*, 2. sz.

http://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2018_2_farkas.pdf (utolsó letöltés: 2018. június 26.).

Földes, 2015

Földes György: *Kádár János külpolitikája és nemzetközi tárgyalásai I–II.*

Napvilág, Budapest.

Horváth, 2008

Horváth Edina: A Magyar Televízió műsorpolitikája – 1968. *Múltunk*, 3. sz. 187–199.

Huszár, 1998

Huszár Tibor: *1968. Prága – Budapest – Moszkva.* Szabad Tér, Budapest.

Huszár, 2004

Huszár Tibor: *Beszélgetések Nyers Rezsővel.* Kossuth, Budapest.

Koreny, 1995

Koreny János: A magyar televíziózás története. In: Heckenast Gábor – Koreny János – Polgár András: *A Magyar Televízió története kezdetektől – napjainkig.* Ajtósi Dürer Könyvkiadó, Budapest. 5–99.

Kun, 1998

Kun Miklós: *Prágai tavasz – prágai ősz: 1968 fehér foltjai.* Akadémiai, Budapest.

Lévai, 1980

Lévai Béla: *A rádió és televízió krónikája 1945–1978.* Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest.

Mitrovits, 2012

Mitrovits Miklós: Kádár és Dubček 1968-ban. In: *Kádár János és a 20. századi magyar történelem.* Szerkesztette: Földes György – Mitrovits Miklós. Napvilág, Budapest. 125–146.

Mitrovits, 2018

Mitrovits Miklós: Út a katonai intervencióhoz. A prágai tavasz és a magyar pártvezetés. *Világtörténet* 3. sz. 415–443.

Papp, 2017

Papp István: *Fehér Lajos. Egy népi kommunista politikus pályaképe*. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Kronosz, Budapest–Pécs.

Papp, 2018

Papp István: Chýbajúce slová Rozhlasový a televízny prejav Lajosa Fehéra o vpáde de Československa. *Pamät' národa*, 2. sz. 61–72.

Pataky, 1996

Pataky Iván: *A vonakodó szövetséges. A Magyar Néphadsereg közreműködése Csehszlovákia 1968. évi megszállásában*. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest.

Pauer, 1995

Pauer, Jan: *Prag 1968: Der Einmarsch des Warschauer Paktes: Hintergründe, Planung, Durchführung*. Temmen Verlag, Bremen.

Takács, 2012

Takács Róbert: *Politikai újságírás a Kádár-korban. Hatalom és újságírás viszonya, 1956–1988*. Napvilág, Budapest.

==== Sajtó ====

Délmagyarország

Dolgozók Lapja

Esti Hírlap

Magyar Hírlap

Magyar Nemzet

Népszabadság

Népújság

Petőfi Népe

Új Szó

Kulcsszavak

=====

1968, Csehszlovákia, sajtó